

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ.Т.ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ЛИХОЛАТ Алла Олександрівна

ФУНДАМЕНТАЛЬНА АКАДЕМІЧНА НАУКА УКРАЇНИ У
80-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Спеціальність - 07.00.02. - історія України

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ 1995

AB 32.315

Робота виконана на кафедрі історії України Українського державного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова

Науковий керівник – доктор історичних наук, професор
М.І.ПАНЧУК

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор ГАЙДУКОВ Л.Ф.

кандидат історичних наук, доцент ШИРАЙ В.М.

Провідна організація – Інститут історії України НАН України

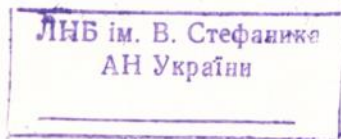
Захист відбудеться "12" червня 1995 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої ради Д 068.18.06 при Київському університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 252017 м.Київ, вул.Володимирська, 60, ауд.349.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці університету /м.Київ, вул.Володимирська, 58/.

Автореферат розісланий "5" травня 1995 р.

Вчений секретар спеціалізованої ради,
кандидат історичних наук, доцент

М.О.Рудь М.О.РУДЬ

AB - 3a. 512

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел та літератури.

Вступ. Актуальність теми. Наука завжди відігравала помітну роль у розвитку суспільства. Раціональне формування та інтенсивне використання наукового потенціалу було і залишається центральною ланкою науково-технічної політики. У зв'язку з цим аналіз умов, закономірностей і тенденцій розвитку науки і техніки є однією з важливих функцій суспільствознавства. Адже від того, у якому напрямі піде розвиток науки, техніки та їх використання, значною мірою залежатиме сучасне та майбутнє людство.

Наука, втілюючись у нову техніку і технології, нові системи управління та інформації, високий культурно-освітній і професійний рівень працівників, обумовлює зміни структури і технічної бази виробництва, виступає одним із вирішальних факторів прискореного розвитку виробничих сил суспільства. Наука справляє визначальний вплив на ефективне використання економічного і соціального потенціалу країни, корінне перетворення виробничих сил й оновлення виробничих відносин. Економіка, добробут громадян розвинутих країн тісно зв'язані з розвитком науки та її застосуванням у виробництві. Тому досягнення сучасної науки і техніки та постійно зростаючий рівень кваліфікації працівників неухильно набувають великої ваги. Розвиваючи творчі функції, наука забезпечує виробничий процес необхідними знаннями. В умовах науково-технічної революції вони стають основою нових технологічних рівнів та засобів виробництва.

Протягом тривалого часу у колишньому Радянському Союзі наука розвивалася екстенсивно: зростає кількість наукових установ та їх підрозділів, нерідко поспіхом, без необхідного відбору форму-

вався їх кадровий склад. В таких умовах дуже часто не вистачало часу, а головне, коштів для оснащення їх технічним обладнанням, необхідним для плідної наукової діяльності. За таких умов поглиблювався розрив у рівнях розвитку фундаментальної та галузевої науки, внаслідок чого у багатьох напрямках розвитку техніки, особливо у створенні та освоєнні новітніх технологій, країна хронічно відставала від рівня, досягнутого промислово розвиненими країнами Заходу.

Негативні явища у розвитку науки призводили не тільки до зниження темпів зростання виробництва, але і до повільного оновлення засобів праці. Причиною цих недоліків стали негаразди в організації наукових досліджень та прикладних розробок, розпорошення сил на другорядних напрямках розвитку науки, паралелізм, дублювання, відомча замкненість, у той час як вагомі світові та вітчизняні відкриття робились на стику різних наук.

Об'єктом дослідження обрано розвиток фундаментальної науки в Україні. Досягнення теоретичної, або як її ще називають фундаментальної науки, завжди оцінювались як суспільне багатство найвищого рівня. Мірилом досягнень теоретичної науки в усіх країнах вважаються відкриття та інші результати, близькі до них за своїм значенням. Офіційна реєстрація відкриттів почалася з 1957 р. З того часу і до кінця 80-х років в Україні було зареєстровано 33 відкриття з 360, зроблених у колишньому Радянському Союзі. За виключенням декількох, всі вони були здійснені в академічних інститутах.¹

Але не тільки незаперечний пріоритет академічної науки в сфері теоретичних досліджень зробив їх предметом дисертаційного

¹ Экономические отношения в сфере научно-технической деятельности. - К.: Наук.думка, 1992. - С.41; Азаров А.М. Открытия ученых СССР: Справочник. - К.: Наук.думка, 1988. - С.292-293.

аналізу. Вивчення проблем прикладної науки дуже ускладнюється її галузевою відокремленістю, належністю до різних міністерств і відомств. У вузівському секторі науки зосереджена майже половина кандидатів і докторів наук. Використання цього потенціалу передусім за прямим призначенням – для підготовки спеціалістів, – відсутність належної бази для впровадження наукових розробок, підпорядкованість вузів України майже півтора десяткам міністерств дуже знижували можливості для фундаментальних розробок.

Що ж до заводської науки, то умови для її комплексного аналізу дослідниками та спеціалістами ще гірші, оскільки у заводському секторі науки офіційна статистика взагалі відсутня. Отже, науковий потенціал прикладної, вузівської та заводської науки значно поступається за своїми якісними характеристиками академічній фундаментальній науці.

У досліджуваній період відповідальною за здійснення державної науково-технічної політики – найсучасніших технологій та новітніх наукових розробок – була Академія наук України /з 1994 р. – Національна Академія наук України/. Вона мала необхідний науковий потенціал для вирішення цих важливих і складних питань. В кінці 80-х років у 165 наукових установах та дослідно-виробничих організаціях АН України працювали понад 97,7 тис. чоловік, у тому числі 17 тис. наукових працівників. Серед науковців значну частину складали спеціалісти вищої наукової кваліфікації – доктори /1911/ та кандидати /10399/ наук.¹ Масштабні теоретичні і експериментальні дослідження у ці роки здійснювалися з 200 актуальних наукових напрямів. Одержані результати у деяких галузях знань були здійснені на рівні кращих світових зразків, збагативши вітчизняну

¹ Архів Президії Національної Академії наук /далі НАНУ/. –

і світову науку відкриттями першочергового значення.

Особливістю Академії була своєрідна двоїстість її природи, тобто поєднання елементів як державної установи, так одночасно і самоврядної організації. Саме ця унікальна особливість дозволяла Академії, з одного боку, оптимально враховувати загальнодержавні інтереси у розвитку науки, а з іншого – організувати внутрішнє життя на принципах демократичного самоврядування.

Отже, порівняно висока ефективність організації наукових досліджень в системі Академії наук України, рівень якості фундаментальних досліджень та їх роль у справі прискорення науково-технічного прогресу, організаційна своєрідність структури академічної системи дали вагомі підстави для вибору об'єктом дисертаційного дослідження саме академічну фундаментальну науку.

Хронологічні рамки дисертації – 80-ті роки – визначені не випадково. В період переважно екстенсивного розвитку науки, що відбувався у 60-х – 70-х рр., у її взаєминах з виробництвом накопичилось чимало нерозв'язаних проблем та труднощів. Тривале несприйняття народним господарством науково-технічних нововведень, диспропорції в структурній та інвестиційній політиці, прорахунки в розвитку матеріальної бази науки спричинили виникнення бар'єру між наукою і виробництвом, так і між академічною, вузівською та галузевою наукою. Відсутність ефективного механізму регулювання з боку держави, закритість науки призвели до того, що вона стала набувати характеру замкнутого відомства з такими негативними властивостями, як прагнення до постійного екстенсивного зростання, орієнтацією на свої внутрішні інтереси, стандарти і критерії.

З початку 80-х років, коли у країні було взято курс на перехід до інтенсивних методів господарювання, постало питання про нову модель розвитку науки. Накреслені масштаби економічних перетво-

рень наполегливо вимагали некомпільної реалізації фундаментальних досліджень у формі конкретних науково-технічних нововведень.

У ці роки актуальною стає проблема раціонального використання вже створеного академічними інститутами значного інноваційного потенціалу, який налічував на той час кілька сотень прогресивних технологій і науково-дослідних розробок, переважно міжгалузевого характеру. Потрібно було привести у відповідність віддачу від цього потенціалу із закладеними у ньому можливостями. Іншими словами, пріоритет було ведено розвитку фундаментальних наук та прискоренню впровадженнь прикладних розробок, що мали забезпечити переозброєння провідних народногосподарських галузей. Аналіз цього досвіду може бути корисним у справі організації науки та її інтеграції з виробництвом в умовах становлення сучасних ринкових відносин в Україні.

Стан наукової розробки теми. Зростання ролі науки у прискоренні технічного прогресу безпосередньо вплинуло на активізацію розробок у галузі наукознавства. Проблеми історії науки і техніки викликали підвищений інтерес суспільствознавців та представників інших галузей знань, що призвело до збільшення кількості публікацій з цієї проблематики у 80-х - на початку 90-х років. Особливе місце серед подібних видань займають колективні праці, присвячені історії Національної Академії наук України, окремим аспектам її діяльності, науковим центром, інститутом, тощо.¹

¹ Академія наук Української ССР. - К.: Наук.думка, 1986; Організація управління в Академії наук Української ССР: Опыт и проблемы. /Добров Г.М., Стогний Б.С., Токаль В.Е. и др. /1961-1986 гг./ - К.: Наук.думка, 1988; Розвиток науки в західних областях Української РСР за роки радянської влади /1939-1989/; /Панасюк В.В., Підстригач Я.С., Стеблій Ф.І. Кішовський І.Р. та ін. - К.: Наук.думка, 1990; Юбилей науки. 1989 року. Отв.ред. Ю.А.Храмов. - К.: Наук.думка. 1990; Юбилей науки. 1990, 1991. Отв.ред. Ю.А. Храмов. - К.: Наук.думка, 1991 та ін.

Теоретичні і методологічні проблеми функціонування системи науке - виробництво, різні аспекти удосконалення організаційних структур академічної науки та підвищення стимулів наукової діяльності в умовах інтенсифікації виробництва викликали значний інтерес істориків, економістів, філософів.¹ Аналіз цієї групи праць свідчить про намагання авторів звільнитися від догматизму, врятувати протиріччя економічного розвитку, подолати та помилки, допущені в організації виробництва, розподілу та методів управління перебудовного періоду. Переважна більшість українських спеціалістів та науковців АН СРСР вважали генеральними напрямами підвищення ефективності науки і прискорення науково-технічного прогресу зближення фундаментальної й галузевої науки з виробництвом і перехід наукових організацій на повний госпрозрахунок та самофінансування.

Дисертаційні роботи історичного плану з проблем розвитку науки в Україні у 80-х роках поки що відсутні. В дослідженнях попереднього періоду питання нарощення науково-технічного потенціалу в Україні, ідейно-виховна та кадрова робота в наукових колективах і вузах розглядалися в докторських дисертаціях А.Г.Слюсаренка,

¹ Інститут - завод: поиск продолжается. - К.: Политиздат Украины, 1983; Дуравкин В.П. Эффективность научных исследований в вузах. - К.: "Знання" УРСР, 1987; Социально-экономическое развитие Украинской ССР. 80-е гг. Сб. научных трудов. - К.: Наук.думка, 1988; Іщенко В.В., Коростельов В.А. Інтенсифікація: соціально-економічний довідник. - К.: Політвидав України, 1989; Іванов В.В., Гноевой В.Н., Монастырская Г.В. - Анализ, оценка и стимулирование эффективности научного потенциала. - К.: Наук.думка, 1990; Экономические отношения в сфере научно-технической деятельности. - К.: Наук.думка, 1992; Бык И.С. Интеграция научного и промышленного потенциала. - К.: Наук.думка, 1992.

В.Ф.Остафійчука, Ніколаєнка І.І.¹ та частково у кандидатських дисертаціях О.П.Гончарова, А.В.Панибудьласки, В.В.Яковенка². У них були проаналізовані шляхи розвитку науки України у 60-х-70-х та початку 80-х років, коли її бурхливе зростання здійснювалось переважно екстенсивними методами, коли тільки намічалися контури її інтеграції з виробництвом. Крім того, відомі тоді істориками явища не розглядалися під кутом зору загострення демографічних та екологічних проблем, які на сучасному етапі вимагають більш детального аналізу не тільки у світлі нових досягнень і завдань науки, але і з урахуванням катастрофічних наслідків для України чорнобильської аварії 1986 р.

Враховуючи відсутність спеціальних дисертаційних робіт та монографічних праць з питань історії науки в Україні періоду 80-х

1 Слюсаренко А.И. Руководство КПСС развитием науки и внедрением ее результатов в промышленное производство в условиях зрелого социализма /опыт партийных организаций Украины/. Автореф.дисс... доктора историч.наук. - К.: 1982; Остафійчук В.Ф. Деятельность партийных организаций Украины по осуществлению научно-технической политики КПСС в условиях зрелого социализма. Автореф.дисс... доктора историч.наук. - К.: 1982; Николаєнко І.І. Деятельность КПСС по внедрению в промышленное производство достижений науки, техники и передового опыта в условиях развитого социализма /на материалах Украинской ССР/. Автореф.дисс... доктора историч. наук. - К.: 1983.

2 Гончаров А.П. Творческая активность коммунистов в осуществлении научно-технического прогресса: опыт и уроки /1976-1985 гг./. Автореф.дисс...канд.историч.наук. - К.: 1990; Панибудьласка А.В. Партийное руководство научно-техническим сотрудничеством союзных республик в 80-е годы /на материалах межреспубликанских связей Украинской ССР/. Автореф.дисс...канд.историч.наук. - К.: 1990; Яковенко В.В. Партийное воздействие на формирование и реализацию целевых комплексных научно-технических программ /1981-1985 гг./. Автореф.дисс...канд.историч.наук. - К.: 1990.

рр., проблема стану фундаментальних досліджень в системі АН України потребує глибокого вивчення і більш повного розкриття об'єктивної логіки її руху з урахуванням нових досягнень і завдань історичної науки.

Мета та завдання дослідження сформульовані з урахуванням стану наукової розробки проблеми. Враховуючи, що на даному етапі дисертаційна робота є однією з перших спроб наукового осмислення означеної теми, дисертантка, не претендуючи на вичерпність аналізу, абсолютність тверджень, висновків і формулювання беззаперечних та завершених рецептів, ставить перед собою завдання:

- вивчити і проаналізувати динаміку процесу становлення та зміцнення наукових шкіл в академічних інститутах, функціонування яких забезпечувало вихід на передові позиції у вітчизняній науці та досягнення світового рівня у ряді галузей наукових знань;

- узагальнити досвід організації пріоритетних цілеспрямованих теоретичних досліджень, в яких поєднувалася фундаментальна природа з одночасною орієнтацією на задоволення конкретних соціально-економічних потреб суспільства;

- проаналізувати організаційно-економічні форми взаємозв'язку науки з виробництвом, концентрації сил, матеріально-технічних і фінансових ресурсів для розв'язання важливих науково-технічних проблем, створення і впровадження у виробництво принципово нових видів техніки і технологій;

- прослідкувати динаміку наукового потенціалу України в умовах стабілізації кадрового складу з початку 80-х років та з'ясувати причини погіршення демографічної структури ядра наукових кадрів Академії наук України;

- висвітлити основні напрями фундаментальних науково-дослідних і практичних робіт з екологічної тематики та їх вплив на еко-

логізацію всіх галузей знань, господарську діяльність, освіту тощо.

Наукова новизна дисертації визначається тим, що в ній розглядається комплекс проблем, які в такому аспекті і хронологічних межах ще не висвітлювалися. На основі сучасних підходів до оцінки історичного досвіду досліджується роль фундаментальних наукових знань у прискоренні науково-технічного прогресу.

Методологічною основою є такі концептуальні принципи, як історизм та об'єктивність. Ці універсальні методи дослідження вимагають відтворення явищ у процесі безперервного розвитку з усіма притаманними їм загальними, особливими та індивідуальними якостями.

Особливістю даної дисертації є те, що предметом дослідження виступають передусім теоретичні знання. Історія науки і техніки є наочним свідченням діалектичного розвитку, хоч, зрозуміло, це не означає повного збігу предметів історії та філософії при аналізі науково-технічного розвитку суспільства.

Джерельну базу дослідження склали кілька груп матеріалів. Крім охарактеризованих публікацій, важливим джерелом дослідження стали документи чотирьох архівів. Найбільшу цінність являють собою фонди архіву Президії Національної академії наук України. Серед його документів, що використані в процесі роботи над дисертацією, слід назвати щорічні звіти про роботу окремих інститутів, відділень та Президії АН України, матеріали більше спеціалізованих рад, що функціонували при академічних інститутах. Цінна інформація одержана в процесі аналізу доповідних записок, листування та інших аналітичних матеріалів, що зберігаються в фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Київському обласному архіві. Проаналізовані опубліковані на протязі досліджуваного десятиріччя матеріали з історії науки і техніки у журналах

"Вісник Академії наук Української РСР" /тепер - "Вісник НАН України"/, "Українському історичному журналі" та інших виданнях.

Використання вищезгаданих джерел дозволило автору розглянути і по-новому осмислити ще недостатньо вивчену проблему.

Здобувач вносить на захист результати свого дослідження, сформульовані у вступі, розділах й загальних висновках, та в таких основних положеннях:

- по-перше, розкривається взаємний зв'язок розвитку наукової думки і науково-технічного прогресу в специфічних умовах функціонування адміністративно-казевої системи. Показані конкретні форми взаємодії науки і техніки і зроблені висновки про те, що суспільно - економічні, духовно-культурні умови безпосередньо впливали на ефективність, стиль та напрями наукового пошуку.

- По-друге, критично аналізується практичне здійснення державної науково-технічної політики і зроблені висновки щодо причин невиконання основного стратегічного завдання - виходу всіх галузей народного господарства на якісно новий рівень розвитку.

- По-третє, показано, що одним з магістральних напрямів переорієнтації наукового потенціалу на інтенсивний шлях був випереджувачий розвиток фундаментальної науки. Теоретичні дослідження та виконані на їх основі прикладні розробки стали основою для впровадження нових поколінь техніки і технології в пріоритетних напрямів науково-технічного прогресу.

- По-четверте, наука, особливо теоретична, розглядається не тільки під кутом зору одержання негейних практичних результатів, але і чіткого розуміння того незаперечного факту, що тільки зорієнтований на гуманістичні цінності науковий потенціал може принести користь людству. Отже, для використання досягнень науки в інтересах всього суспільства необхідно створювати відпо-

відні матеріальні та інформаційні умови для успішного функціонування цього специфічного соціального інституту.

- По-п'яте, розглянуті під кутом зору здійснених вченими наукових досліджень шляхи подолання суперечностей між економічним потенціалом України і її природними умовами і ресурсами, проблеми створення надійної екологічної безпеки.

Практичне значення результатів дослідження. Результати проведеного дослідження, критичний аналіз та узагальнення емпіричного матеріалу, що містяться в ньому, мають певне практичне значення:

- Положення та висновки дисертації можуть бути використані у практичній роботі наукових підрозділів Академії та вузами в умовах адаптації науки до ринкових відносин.

- Введений до наукового обігу та проаналізований матеріал може бути використаний іншими дослідниками при написанні дисертацій, фундаментальних наукових праць, а також навчально-методичних посібників та інших видань з даної проблематики.

- Основні положення дисертації, зроблені в ній узагальнення і підсумки та наведені таблиці зможуть знайти застосування в навчальному процесі при викладанні та вивченні історії України, а також спецкурсу "Історія науки і техніки в Україні".

Апробація роботи. Тема дисертації була розглянута і затверджена вченою радою Українського державного педагогічного університету ім.М.Драгоманова. Основні положення і висновки, обґрунтовані автором для публічного захисту, викладені у двох статтях та двох тезах виступів на республіканських наукових конференціях, а також у повідомленнях на щорічних вузівських наукових конференціях.

Результати дослідження використовувалися при проведенні занять з студентами Українського державного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова.

У першому розділі - "П р і о р и т е т н і н а п р я м и а к а д е м і ч н и х ф у н д а м е н т а л ь н и х н а у к о в и х д о с л і д ж е н ь" - аналізується практика визначення пріоритетності наукових досліджень інститутами і відділеннями АН України. Неухильне додержання принципів пріоритетності дозволяло підтримувати випереджучі темпи фундаментальних досліджень та активізувати перспективні прикладні розробки. У здійсненні цієї важливої науково-організаційної функції активну участь брали 78 проблемних наукових рад.

Завдання розвитку теоретичних досліджень з основних напрямів природничих і технічних наук, визначення принципово нових шляхів технічного прогресу, створення науково обґрунтованих передумов для їх реалізації й розробки рекомендацій щодо використання в різних галузях економіки протягом всього досліджуваного періоду залишалися пріоритетними в діяльності АН України.

Серед найважливіших критеріїв ефективності наукового пошуку були визначені інтенсивне використання ресурсів, протизатратна науково-технічна політика, формування потужного науково-технічного потенціалу, рівняння на досягнення вітчизняної та світової науки. Від реалізації затверджених АН України на період 80-х років пріоритетних наукових програм очікувалася розробка теоретичних основ створення принципово нових видів техніки і технології, здатних забезпечити істотне підвищення продуктивності праці, автоматизацію виробничих процесів, значну економію енергії і матеріально-технічних ресурсів, комплексне використання сировини, поліпшення справи охорони здоров'я людей та навколишнього середовища.

У розділі проаналізовані перспективні напрями фундаментальних наукових досліджень одинадцяти академічних відділень та організа-

ційно-наукові заходи, здійснені у кожному з них для активізації наукового пошуку. Особливу увагу приділено виявленню специфіки теоретичних досліджень у кожному з інститутів, показані наслідки творчості вчених у співставленні досягнутих результатів з рівнем вітчизняної і світової науки.

Зокрема, роботи вчених-математиків України та обґрунтування теорії цифрових автоматів і алгоритмів науковцями відділення інформатики, обчислювальної техніки й автоматики дало змогу розробити принципово нову вітчизняну технологію виробництва засобів математичного забезпечення сучасної обчислювальної техніки.

Розвиток фізичних наукових досліджень в Україні ґрунтувався на давніх традиціях. Загального визнання набули такі досягнення, як теорія ядер важких елементів, концепція оболонкової структури нагрітих ядер тощо. Теоретичні дослідження плазми дозволили започаткувати новий перспективний напрям сучасної технології – плазмову технологію високих енергій. На її основі почала створюватися якісно нова база сучасної мікроелектроніки.¹

Велика програма теоретичних і експериментальних досліджень в галузі кріогеніки та надпровідності проводилась у потужному науково-технічному комплексі – Харківському фізико-технічному інституті низьких температур. З окремих напрямів розвитку науки і техніки інститут займав провідні позиції у вітчизняній і світовій науці, свідченням чого стали три свідцтва про наукові відкриття, Державні та іменні премії АН України.

Із року в рік поглиблювались і урізноманітнювались дослідження в установах відділення наук про Землю. В тісному співробітництві з виробничниками вчені-геологи розробляли фундаментальні і прикладні проблеми вивчення земної кори і верхньої мантиї Землі, за-

кономірності розміщення корисних копалин тощо. В умовах реальної незалежності України зросло значення робіт, безпосередньо спрямованих на розширення мінерально-сировинної бази держави.

Завдяки пошукам вчених відділення фізико-технічних проблем матеріалознавства Україна стала лідером у цій галузі знань в колишньому СРСР та завойовала визнання серед багатьох країн світу. Було здійснено ряд унікальних досліджень та одержані теоретичні і практичні результати у галузі зварювання металів, порошкової металургії, технології й обробки металів, розробки теоретичних основ литва тощо.

Проведений аналіз розвитку пріоритетних наукових напрямів дав змогу прийти до висновку, що магістральним напрямом переорієнтації наукового потенціалу на шлях інтенсифікації має бути забезпечення випереджаючого розвитку фундаментальної науки. Інтенсивному використанню наукового потенціалу, розвитку нових пріоритетних напрямів сприяла організація нових академічних установ, лабораторій та інших підрозділів.

Разом з тим підкреслюється, що існуючий порядок кошторисного утримання науково-дослідних установ у 80-х рр. не забезпечував належного цільового фінансування перспективних напрямів та наукових розробок. Проаналізовані інші труднощі розвитку науки і впровадження її досягнень у виробництво.

У другому розділі - "Здійснення кадрової політики в системі Академії наук України" - розглядаються різноманітні форми функціонування системи планової підготовки та перепідготовки науковців, покликаної забезпечувати пріоритетність росту кваліфікації спеціалістів для нових наукових напрямів, поповнення основних профільючих галузей, спадковість розвитку академічних наукових шкіл.

Виключну роль у справі підвищення кваліфікації наукових працівників та їх переорієнтації на принципово нові напрями фундаментальних досліджень відігравали спеціалізовані ради по захисту кандидатських і докторських дисертацій. З виникненням нових наукових напрямів відповідно відкривалися нові ради або розширювався профіль існуючих. Постійну турботу проявляли спеціалізовані ради при академічних установах про практичне впровадження результатів дисертаційних досліджень. У 80-х рр. в 65 інститутах АН України функціонувало 107 спеціалізованих рад, у т.ч. 67 з правом присудження наукового ступеня доктора наук з 105 спеціальностей та 40-з правом прийому до захисту кандидатських дисертацій.¹

У розділі проаналізовані специфічні форми творчої співдружності академічних установ та кафедр провідних вузів України у підготовці молодих науковців для АН України: спільні кафедри, відділення, філіали тощо. Відмічені труднощі та невирішені проблеми повнення наукових установ здібною молоддю.

Особлива увага приділена всебічному аналізу роботи аспірантури і докторантури як основних форм підготовки науковців вищої кваліфікації. Виявлені недоліки та труднощі в системі планової підготовки науковців.

Удосконаленню системи перепідготовки і підвищення кваліфікації науковців приділялась також постійна увага, оскільки практика показала, що за повний період творчості більшості вчених доводилося декілька разів кардинально перевчатися, оновлювати проблематику і методи роботи. Актуальною залишалася проблема підвищення управлінської кваліфікації науковців.

У розділі зроблено висновки, що у 80-х рр. відбулася стабілізація чисельності галузі "наука і наукове обслуговування". В цих

¹ Архів Президії НАНУ. - Ф.І, гол. 8, спр. 8, арк. 181.

умовах зростала кваліфікація науковців України, постійно збільшувалась кількість докторів та кандидатів наук.

Аналіз створюваного роками академічного наукового потенціалу показав, що в наукових установах працюють висококваліфіковані фахівці, які вносять вагомий вклад у розвиток фундаментальної вітчизняної і світової науки і здатні вирішувати найскладніші завдання. З іншого боку, науковий потенціал та організація його використання за своїми якісними характеристиками не повністю відповідали вимогам формування високої наукоємності виробництва і продукції. Крім того, не було досягнуто раціонального співвідношення науково-кадрового потенціалу між фундаментальною, галузевою, вузівською і заводською наукою.

Проблеми всебічної інтеграції науки з виробництвом, скорочення строків практичної реалізації результатів наукових досліджень розглядаються у третьому розділі - "Науково-організаційна діяльність академічних установ та посилення їх ролі в модернізації виробництва".

Посилення в Академії цілеспрямованих фундаментальних досліджень з відпрацьованою системою доведення їх результатів до необхідного рівня та практичної завершеності дозволило їй відігравати роль у вирішенні важливих науково-технічних проблем, а ділове співробітництво інститутів з галузями економіки, налагодження науково-технічного кооперування набули нових форм та збагатилися досвідом.

Розвиток цілеспрямованих фундаментальних досліджень, які стали входити у практику наукової роботи в 80-х рр., нові критерії їх оцінки, в свою чергу, справляли помітний вплив на організаційну структуру наукових установ, оскільки переважна більшість їх

формувався в умовах, коли самі дослідження та їх технологічне застосування були віддалені у просторі і часі. Чимало академічних інститутів перетворилися у великі науково-технічні комплекси, до складу яких увійшли, крім дослідницьких підрозділів, також конструкторсько-технологічні бюро, експериментальні виробництва та дослідні заводи.

У розділі показано, що на основі наукових досліджень та розробок були досягнуті певні успіхи у розвитку багатьох галузей економіки, впроваджені нові технологічні процеси, обладнання, матеріали, прилади, препарати, системи й засоби автоматизації. Підкреслюється особливе значення ділових зв'язків науковців з тими галузями, які були провідними або ж мали виключну вагу для життя-забезпечення України.

Зокрема, вчені АН України зробили певний внесок у розвиток агропромислового комплексу республіки. Значна частка розробок були спрямовані на скорочення витрат при збиранні, транспортуванні, зберіганні, переробці сільськогосподарської продукції та її раціональному використанні. В результаті досліджень, здійснених в галузі рослинництва, тваринництва, кормовиробництва, хімізації сільського господарства вченими України були створені і запропоновані нові консерванти, стимулятори росту рослин й антивірусні препарати, технології переробки і зберігання овочів і фруктів. Тільки у другій половині 80-х рр. у агропромисловому комплексі було впроваджено 80 розробок вчених, а ще близько 50 проходили дослідно-виробничу перевірку.¹

Академія наук України постійно виконувала важливу функцію міжгалузевої координації фундаментальних досліджень і прикладних розробок. Координацію здійснювали 66 наукових рад при Президії,

¹ Архів Президії НАНУ. - Ф.251-р, оп.14, спр.42, акр.25.

відділеннях та окремих академічних інститутах, а також наукові товариства, комітети та комісії АН України.

Значне місце відведене характеристиці нових форм інтеграції науки з виробництвом, що з'явилися у досліджуваний період в АН України: інженерних центрів, міжгалузевих науково-технічних комплексів тощо.

Починаючи з 80-х років в Україні майже не залишилося значних екологічних проблем, з яких не велися б дослідження вченими республіки. Вивчався вплив на народне господарство техногенних факторів, а також залежність якості харчових продуктів, води, атмосферного повітря та структури захворювань населення від екологічних факторів. Для виконання досліджень на належному рівні робилися спроби здійснити їх належне фінансове та матеріально-технічне забезпечення.

У дисертації наголошується, що основними критеріями оцінки досліджень, виробленими у ці роки в АН України, стала новизна фундаментальних результатів та кількість запропонованих принципово нових технологій, приладів, матеріалів та обладнання, співставних з кращим світовим рівнем. Значна увага приділялась продажу ліцензій, "ноу-хау" та експортним поставкам наукової продукції підприємств дослідно-конструкторської та виробничої бази Академії.

Незважаючи на подані у тексті вражаючі цифри впроваджених за десятиріччя у народне господарство досліджень і розробок та їх промовистий економічний ефект, в умовах адміністративно-командних методів управління потенціал науки далеко не завжди використовувався раціонально, не була кардинально вирішена головна проблема - забезпечення інтеграції науки і виробництва, тобто народне господарство залишалось, як і раніше, несприйнятливим до науково-технічного прогресу.

У висновках зроблено основні підсумки та обґрунтовані практичні рекомендації по використанню результатів дослідження:

- глибокі теоретичні дослідження виступають генератором нових ідей, призводять до нових відкриттів, справляють значний вплив на розвиток суспільного прогресу, тому випереджаючий розвиток фундаментальних наук має забезпечити Україні досягнення рівня розвинутих країн у насиченні виробництва наукоємною продукцією та високими технологіями;

- від декларованого визнання провідної ролі науки необхідно перейти до її реальної підтримки, значного збільшення державного фінансування, підвищення престижу наукової праці і поповнення творчих колективів молоддю;

- У системі "наука - техніка - виробництво" одним з головних пріоритетів має стати скорочення часової дистанції від моменту відкриття до його практичного втілення;

- подолання відчуженості працівників від засобів виробництва у науковій галузі може реально забезпечити процес інтеграції науки і виробництва, оскільки, як переконає попередній досвід, вона не може бути реалізована шляхом адміністративного втручання та централізованого планування;

- з успіхом може бути використаний при вирішенні сучасних складних науково-технічних проблем досвід територіальної та галузевої інтеграції в системі АН України, практик роботи гнучких проблемно-орієнтованих організаційних структур, зокрема науково-технічних та міжгалузевих комплексів, інженерних центрів тощо;

- подолання негативної тенденції поділу науки на столичну периферійну, академічну, вузівську і галузеву має сприяти використанню впробованого світовою практикою методу незалежної об'єктив-

ної експертизи, організація відбору перспективних наукових розробок на конкурсній основі;

- враховувачи, що Україна відноситься до регіонів з найбільш трансформованим природним середовищем серед усіх країн СНД - наземним, підземним, повітряним і водним - корінне оздоровлення її природного середовища можливе за умов, що в центрі оновленої екологічної політики стануть загальнолюдські цінності: життя, сприятливі виробничі, соціальні та природні умови проживання людини;

- одним з пріоритетів державної науково-технічної політики недалекого майбутнього має стати випуск наукоємної конкурентно-спроможної продукції, оскільки тільки її експорт, а не сировину, створює сприятливі умови для розвитку економіки високими темпами;

- національна Академія наук України тисячами ниток зв'язана з суспільством та зарубіжними науковими установами, тому врегулювання цих зв'язків у країні та поза її межами можливе тільки з прийняттям Верховною Радою Закону про НАН України;

- важливу роль у гуманізації освіти і підготовці ерудованих і високоінтелектуальних спеціалістів відіграє популяризація історії української і світової науки, тому вважаємо доцільним читання у вузах та на факультетах технічного і природничого профілю спекурсу "Історія науки і техніки України";

- зміни у виробничих відносинах, пов'язані з відмовою від адміністративно-наказних методів управління та планування, що відбуваються, є запорукою реєктивного використання фундаментальних знань для досягнення вагоміших результатів у сфері матеріального виробництва та духовного життя.

Основні положення та висновки дисертації знайшли відображення у наступних публікаціях автора:

I. Роль академічної науки України в збереженні навколишнього

середовища та раціональному використанні ресурсів // Сторінки історії. - Книга 2, ч.І, 1994. - К.: КПІ. - 0,8 друк.арк. /у співавторстві/.

2. Науковий потенціал Академії наук України в 80-х роках.

Деп.в ІНІСН РАН. - 02.03.95, № 569-Ук 95. - Рос. - 1,0 друк.арк.

3. Наука і передові технології - джерело економічного зростання України // Тези доповідей на П українській науково-практичній студентській конференції "Історія українського народу". - К.: КПІ, 1994. - 0,2 друк.арк.

4. Проблеми універсалізації освіти економістів. Республіканська науково-методична конференція "Ринок і проблеми гуманітарної підготовки економічних кадрів у вищій школі" // Тези доповідей. - К.: 1992. - 0,2 друк.арк. /у співавторстві/.

5. Про регіональні наукові центри Академії наук України в 80-х роках // Тези доповідей 54-ї науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу, аспірантів і студентів. - К.: КІБІ. 1993. - 0,1 друк.арк.

Малик

А. А. Лихолет "Фундаментальная академическая наука Украины в 80-х гг. XX ст." Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 - история Украины, Украинский государственный педагогический университет им. М. П. Драгоманова. - Киев, 1995.

Защитятся 5 научных работ, в которых исследуется роль теоретической науки в осуществлении единой научно-технической политики. Анализу подвергнуты появившиеся в исследуемый период новые организационные структуры отрасли науки и научное обслуживание, опыт территориальной и отраслевой интеграции в системе АН Украины. В работе проанализированы проблемы интеграции науки и производства, пути сокращения сроков практической реализации результатов научных исследований. В научный оборот введены многочисленные ранее не публиковавшиеся документы.

A. A. Likholat "Fundamental Academic Science of Ukraine in 80th". The thesis for Candidate of Science (History), on speciality 07.00.02 - History of Ukraine, the University Dragomanov Ukrainian State Pedagogical. - Kiev, 1995.

Presented five research papers are devoted to the role of united theoretical science in the implementation of scientific-engineering policy. New organizational structures of branches of science and scientific service experience, the territorial and interbranches integration in the Academy of Sciences of Ukraine, to which come to being in the period under investigation, have been studied. Problems of science and enterprise integration, ways of shortening of periods of research results realization have been analysed in this work. Many new, never published documents have been given the way to the research activity.

Ключові слова: дослідження, науковий потенціал, інтеграція, наука, розробки.

Підлясано до друку 18.04.1995 р.0Б.1.2.Формат 60x84 1/16.
Друк офсетний.Зам.121.Тир.100.Безплатно.

ДОД УДПУ ім.Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.

AB 32.315

AB 32.315